

ВІДГУК

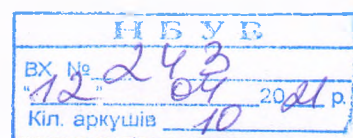
офіційного опонента на дисертацію Шаповала Андрія Івановича «Володимир Миколайович Перетц (1870–1935) як вчений-українознавець, археограф, бібліограф, бібліофіл та дослідник рукописних і книжкових пам'яток», подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю – 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство (27 – соціальні комунікації)

Актуальність дисертаційної роботи А. І. Шаповала, присвяченої комплексному дослідженню діяльності та досягнень В. М. Перетца як вченого-українознавця, археографа, бібліографа, бібліофіла та дослідника рукописних і книжкових пам'яток, є беззаперечною.

Мета, дослідні завдання, об'єкт і предмет дисертації сформульовані відповідно до теми дослідження, немає заперечень й щодо хронологічних меж праці, які означені роками початку наукової діяльності В. М. Перетца та остаточною науковою реабілітацією вченого після репресій.

Тема дисертаційної роботи та отримані наукові результати відповідають науковому спрямуванню й планам науково-дослідних робіт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Дисертаційна праця є першим системним і ґрунтовним дослідженням, у якому проведено комплексну історико-біографічну реконструкцію особистості В. М. Перетца як вченого і дійсного члена Української академії наук в контексті національної інтелектуальної історії, відображено його наукову, науково-організаційну, педагогічну та науково-громадську діяльність в українському науково-освітньому просторі, визначено вагомий внесок науковця в розвиток українознавства, розробку методології та науково-практичних засад у сфері археографії, бібліографії, дослідження національних рукописних і книжкових пам'яток, а також розкрито роль ученого в організації українського науково-культурного життя кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.

Наукова новизна результатів представленої дисертації полягає в тому, що здобувач вперше: проаналізував, систематизував і увів до наукового обігу значний комплекс архівних джерел з теми дослідження, передусім, широкий масив епістолярних документів; простежив становлення В. М. Перетца як вченого-українознавця, дослідника історії давньої української літератури та визначив вплив на формування наукових інтересів українських вчених; дослідив науково-педагогічну діяльність В. М. Перетца у навчальних закладах Києва та визначив його внесок у підготовку дослідників на ниві українознавства, у сфері археографії, книгознавства і бібліографії; висвітлив багатогранну діяльність В. М. Перетца в українських наукових товариствах у перші десятиліття ХХ ст. і розкрив його роль у формуванні українського наукового середовища цього періоду; розкрив важливу роль В. М. Перетца у творенні УАН і розбудові її інституцій, організації та проведенні в них українознавчих досліджень, археографічної та бібліографічної роботи; визначив вагомий внесок ученого в розвиток археографії, бібліографії та дослідження української рукописної і книжкової спадщини, у реконструкцію масиву українських наративних пам'яток писемності та стародруків XI–XVIII ст., розвиток методів їхнього комплексного дослідження та публікації. У роботі коректно сформульовані й інші елементи наукової новизни.

Наукові результати дисертаційного дослідження стануть в нагоді при підготовці узагальнюючих праць, навчальних і науково-довідкових видань з історії України, археографії, книгознавства, філології та культурології.

Подана до захисту дисертаційна робота є цілісним та завершеним науковим дослідженням з логічно обумовленою структурою, що відповідає меті та основним завданням дисертації як комплексного дослідження.

У вступній частині дисертаційної роботи (с. 26–34) здобувачем обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дисертації, визначено її хронологічні межі та окреслено теоретико-методологічні засади.

У першому розділі дисертації *«Історіографія проблеми та джерельна база дослідження»* (с. 35–72) вичерпно за хронологічним і проблемними принципами проаналізовано набуток вчених з дослідження життя, діяльності та наукової творчості В. М. Перетца. Дисертантом обґрунтовано виокремлено та охарактеризовано чотири періоди вивчення наукової біографії філолога. Відзначаючи наявність широкої історіографії, присвяченої В. М. Перетцу, автор справедливо наголосив на нагальній потребі створення комплексного дослідження про вченого.

Дисертантом опрацьований великий масив джерел, до якого увійшли документальні, нарративні та зображальні джерела, що відклалися у 48 фондах архівів, бібліотек і музеїв України та Росії. Основним джерелом дослідження стало широке листування В. М. Перетца з українськими, російськими, білоруськими та європейськими вченими, що є логічним при реконструкції персональної біографії вченого. Аналіз джерельної бази дисертації засвідчив значний інформаційний потенціал, репрезентативність і надійність джерел, що дозволило досягти мети і вирішити науково-дослідницькі завдання роботи (с. 52–72).

Зазначу, список використаних джерел і літератури дисертації складають 1473 позиції, що свідчить про широту джерельної бази роботи, а також ретельність автора при її формуванні та його вміння відібрати, проаналізувати та синтезувати джерельну інформацію.

У другому розділі *«Методологічні засади дослідження»* (с. 73–90) автор характеризує методологічні основи, загальноісторичні, спеціальні та міждисциплінарні методи, застосовані при виконанні роботи.

У третьому розділі *«Становлення В. М. Перетца як вченого-українознавця та дослідника рукописних книг і пам'яток давньої української літератури (90-ті роки XIX – початок XX ст.)»* (с. 91–124) здобувач дослідив процес становлення В. М. Перетца як вченого-українознавця та визначив вплив українських науковців на формування його українознавчих зацікавлень. Проаналізувавши листування

В. М. Перетца з українськими вченими на рубежі XIX–XX ст. та інші документи, дисертант переконливо доводить, що формування його наукового інтересу до історії давньої української літератури і мови, історії України та проблем українознавства в цілому відбулося під впливом українських науковців, які позитивно оцінили перші українознавчі праці молодого дослідника та підтримали його амбітні плани написати синтетичну роботу з історії української літератури XV–XVIII ст.

У роботі наголошено, що вже у перші роки своєї наукової діяльності В. М. Перетц значну увагу приділяв археографічній діяльності, виявляючи у книгосховищах Києва та інших міст українські рукописні та книжкові пам'ятки та виступаючи з публікаціями про них. Саме можливість досліджувати українську рукописну та книжкову спадщину у книгозбірнях Києва обумовила переїзд вченого до України. У дисертації акцентовано й на тому, що від самого початку наукової діяльності В. М. Перетца до його наукових інтересів входили питання книгознавства та бібліографії.

У четвертому розділі *«Наукова, педагогічна та науково-громадська діяльність В. М. Перетца в Києві та його внесок у розвиток українознавчих досліджень (1903–1914)»* (с. 125–198) дисертантом досліджено діяльність В. М. Перетца у київський період його життя й обґрунтовано висновок про визначну роль, яку відіграв вчений у відродженні та розвитку української науки та освіти у цей час. У роботі показано, що науково-педагогічна діяльність В. М. Перетца у навчальних закладах Києва була спрямована на впровадження в навчальний процес українознавчих дисциплін і підготовку наукових фахівців у сфері українознавства.

У дисертації всебічно розглянуто діяльність В. М. Перетца зі створення та організації роботи Семінарію російської філології в Києві, учасники якого оволодівали методологією наукової роботи та проводили дослідження з питань історіографії, археографії, палеографії, текстології, літературознавства, методології дослідження історії давньоруської й української писемності та мови.

У рамках діяльності Семінарію сформувалася Київська філологічна школа, представники якої плідно застосовували у науковій роботі методологічні засади, розроблені вченим.

Дисертант відзначив, що у київський період своєї діяльності В. М. Перетц проводив активну археографічну роботу, підкреслив, що він перший розробив і запровадив правила уніфікованого археографічного опису рукописів і стародруків, за якими виявив та описав численні українські рукописні і книжкові пам'ятки. Автор справедливо наголосив, що великі досягнення В. М. Перетца в галузі джерелознавства, археографії, кодикології, бібліографії у дореволюційний період сприяли розвитку цих наукових дисциплін та популяризації досліджень рукописних і книжкових пам'яток (с. 143–162).

У дисертації розкрита дієва співпраця В. М. Перетца з НТШ та його активна участь у створенні та роботі УНТ. Діяльність В. М. Перетца в українських наукових товариствах, за обґрунтованими висновками здобувача, сприяла становленню та розвитку українського професійного наукового середовища, об'єднанню українських вчених навколо українських наукових товариств, підняттю їх авторитету у науковому співтоваристві, становленню національних наукових видань (с. 162–197).

У п'ятому розділі «*Роль В. М. Перетца у створенні Всеукраїнської академії наук та участь вченого в її діяльності (1918–1933)*» (с. 199–291) автор дослідив участь В. М. Перетца у творенні УАН, висвітлив його діяльність з розбудови академічних інституцій, організації та проведення в УАН українознавчих і археографічних досліджень, бібліографічної роботи, вивчення та публікації українських рукописних і книжкових пам'яток.

У роботі наголошено, що В. М. Перетц був прибічником ідеї створення УАН і від самого початку долучився до процесу її організації. Його ідеї враховано при розробці Статуту УАН і організації діяльності Історично-філологічного відділу УАН. Обрання ж вченого дійсним членом УАН стало даниною його визначному внеску в українську філологію та українознавство. Дисертант показав, що

діяльність В. М. Перетца, як академіка ВУАН, була спрямована на розбудову ВУАН – ефективно діючої та незалежної від політичних чинників української наукової установи (с. 252–270).

Здобувачем реконструйована діяльність В. М. Перетца на чолі Товариства дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді, де вчений проводив плідну роботу з виявлення матеріалів з українознавства в архівах, музеях і бібліотеках Росії, складання наукової бібліографії давнього українського письменства, популяризації української історії та культури. Звернено увагу на те, що під час археографічних розшуків В. М. Перетцу вдалося віднайти багатий і до того часу невідомий матеріал з історії української літератури XVI–XVIII ст. та опублікувати численні джерелознавчі, літературознавчі та історичні праці (с. 214–233).

Вперше розлого відображена діяльність В. М. Перетца як колекціонера та бібліофіла. У дисертації зазначено, що вченому вдалося зібрати одну з найбільших для свого часу приватних колекцій давніх рукописів, серед яких значна кількість мала українське походження, та сформувати власну унікальну бібліотеку (с. 233–252).

На основі аналізу великого архівного матеріалу, здобувачем розкрито діяльність В. М. Перетца як голови Комісії давнього українського письменства ВУАН та наголошено, що пріоритетними завданнями її вчений вважав виявлення й збереження українських рукописних і книжкових пам'яток в бібліотеках, архівах і музеях України та поза її межами та науковому виданні творів давнього українського письменства (с. 270–284).

У роботі відображено процес переслідування В. М. Перетца за його наукову та науково-організаційну діяльність, зокрема, й на ниві українознавства, та критику його філологічної школи у ВУАН на початку 1930-х рр., що носили політичний підтекст. Проте, як дослідив автор, вчений не визнав висунутих проти нього безпідставних звинувачень й до самого арешту проводив у ВУАН ідеологічно незаангажовані українознавчі дослідження (с. 284–289).

У шостому розділі «*Організатор українознавчих досліджень в Росії (1915 – початок 1930-х років)*» (с. 292–390) дисертантом проаналізовано діяльність В. М. Перетца з організації та проведення українознавчих, археографічних досліджень та бібліографічної роботи в наукових установах Росії та висвітлено процеси арешту та реабілітації вченого.

У дисертації показано, що В. М. Перетц, як академік РАН / АН СРСР і співробітник низки російських наукових установ, проводив системну українознавчу археографічну, бібліографічну, пам'ятко-охоронну, науково-дослідну роботу з метою виявлення, обліку, збереження та дослідження українських літературних, історичних і культурних пам'яток в Росії та їхнього повернення до України. Здобувачем розкрита плідна діяльність вченого як організатора та очільника Комісія зі складання толкової бібліографії давньоруської літератури та Комісії з вивчення історії України при АН СРСР, висвітлена його діяльність в Інституті слов'янознавства та Інституті російської літератури АН СРСР, спрямована на розвиток українознавчих досліджень, збереження архівної спадщини українських вчених і письменників та популяризацію їхньої творчості.

На основі аналізу документів кримінальної справи В. М. Перетца та епістолярію вченого останніх років його життя автором детально відтворено процеси арешту та слідства над науковцем, показано його життя та діяльність на засланні в Саратові. Логічним завершенням дисертаційної роботи стало дослідження боротьби учнів В. М. Перетца та його прихильників за політичну і наукову реабілітацію вченого, яка завершилася визнанням здобутків видатного науковця на всесвітньому рівні (с. 354–390).

Результати дослідження наведені у обгрунтованих і розгорнутих *висновках* (с. 391–400), що органічно пов'язані з поставленою проблемою і дослідницькими завданнями, а також впливають зі змісту дисертації та повною мірою відображають основні положення кожного розділу роботи.

Основні положення та результати дисертаційної роботи викладені у 34 наукових публікаціях, зокрема, одній монографії, 23 статтях у фахових виданнях України і зарубіжних наукових виданнях, у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз, 10 статтях апробаційного характеру. Отже, науковий доробок дисертанта дає підстави стверджувати про достатній рівень репрезентації основних положень дослідницької роботи.

Аналіз рукопису дослідження та тексту автореферату дисертації засвідчив ідентичність змісту автореферату основним положенням дисертаційної роботи.

Позитивно оцінюючи в цілому наукові досягнення здобувача, вважаю за необхідне висловити деякі зауваження до дисертаційної роботи:

Перше. У Списку джерел та літератури вказані і названі, як джерела, використані праці В. М. Перетца, довідкові видання, електронні ресурси, але відсутній їх аналіз у підрозділі 1.2 «Характеристика джерельної бази роботи».

Друге. Автор не кваліфікує, не дискутує і навіть не порушує питання, до якого національно-культурного поля відноситься піддослідна персоналія. В російській історіографії, науково-інформаційному просторі В. М. Перетц однозначно трактується як російський і радянський вчений. Між тим, весь зміст дисертації засвідчує, що Перетца В. М. можна цілком оцінювати і кваліфікувати як українського вченого. Хоча він і писав, що «у великій царині науки я не росіянин, ані українець» (с. 177), але тут же, кількома рядками нижче, він відносить себе фактично до «українців з Росії» (с.178). Андрій Іванович зазначає, що навіть А. В. Стороженко, відомий антиукраїніст, член київського клубу російських націоналістів, визнавав, що «будучи талановитим викладачем, В. М. Перетц не менше сприяв успіху українського руху серед учнівської молоді у передвоєнну та передреволюційну добу, аніж у свій час В. Б. Антонович» (с.58). І на стор. 40 сам автор дисертації визнає, що українознавчих проблем В. М. Перетц торкається у більшій частині своїх праць. І гонінь зазнав він «за визнання українськості пам'яток і літературних традицій княжого Києва». То чому ж не назвати його українським вченим?

В. М. Перетц хотів і прагнув бути відстороненим від політики, але вона його всюди «доганяла». У дореволюційному Києві вченого контролювали чорносотенці, а в СРСР – більшовицькі чекісти, поки не знищили.

Третє. З приводу методології. Загалом розділ змістовний, багатоаспектний щодо методологічного інструментарію. Однак методологія – це не тільки підходи, принципи і методи дослідження, а важливо подати й теоретичну рефлексію роботи, авторську інтерпретацію об'єкта і предмета дослідження. Оскільки робота написана в жанрі інтелектуальної біографії, варто було б розглянути її різні типи. Необхідно було б окреслити «територію» інтелектуальної історії і місце в ній інтелектуальної історії вченого, показати відмінність між традиційним історичним дослідженням, що спрямоване на вивчення загальних законів історичного розвитку, й інтелектуальної біографії, де визначальна роль належить особливому, одиничному, індивідуальному. Відповідно доцільний аналіз джерел, відмінний від звичної, традиційної характеристики їх, глибший аналіз зв'язку персонажа з соціокультурною ситуацією, продуктом якої він був і в якій діяв. Загалом автор, самотійно чи несамотійно, пішов за цілком продуктивним і аргументованим трактуванням інтелектуальної біографії російською дослідницею Л. П. Рєпіною, яка основоположною рисою її вбачала синтез біографічного, текстуального й соціокультурного аналізу. Але в «методології» автор дисертації це не відзначив.

Висвітлення суті й особливості жанру інтелектуальної біографії, авторського розуміння методологічних установок її, думаю, збагатило б зміст дисертації.

Четверте. Дисертація містить корисні і важливі додатки. Однак у висновках варто було б вказати, як практичні рекомендації, які з праць В. М. Перетца доцільно нині перевидати.

Загалом, дисертація є завершеним, самотійним та оригінальним науковим дослідженням, що містить нові науково обґрунтовані результати та розв'язує важливу наукову проблему. Своєю роботою дисертант доводить перспективність

